

PUBLICUM  
MERITORUM PRAEMIUM



*Ünnepi kötet*  
*Katsányi Sándor és Papp István*  
*kilencvenedik születésnapjára*

*Második, bővített, elektronikus kiadás*

*Magyar Könyvtárosok Egyesülete*  
*Budapest, 2021*

*Szerkesztette: Havas Katalin, Hegyközi Ilona, Sándor Tibor és Sonnevend Péter*

*Olvasószerkesztő: Kovács Katalin*

*Kiadó: Magyar Könyvtárosok Egyesülete*

*Nyomtatás: Elektroproduct Kft. – EPC Nyomda, Budaörs*

*Az elektronikus kiadásban megjelenő személyi bibliográfiák a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban készültek, szerkesztőjük: Honffyné Felhő Ágnes és Jávor Ferencné*

*Készült 150 példányban az ünnepeltek születésnapjára. Kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kötet teljes anyaga az ünnepeltek bibliográfiájával kiegészítve hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban.*

*A kötet megjelentetését a Magyar Könyvtárosok Egyesülete támogatta.*

*ISBN 978-963-89260-5-0*

*ISBN 978-963-89260-6-7 (PDF)*

*<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021>*

Varga Katalin

## A Könyvtárosok kézikönyve első húsz éve a szerző és a használó szemszögéből

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021.Varga>

A *Könyvtárosok kézikönyve* immár majdnem húsz esztendeje szolgálja a magyar könyvtáros szakmát. Emlékszem, mennyi kétely, vita és elismerés kísérette az ötletet, majd a megvalósítást is. Gigantikus vállalkozás volt ez akkoriban kis a szakmánknak, és ennyi idő távlatából megéri elgondolkozni azon, hogy valóban megvalósultak-e a szerkesztők (*Horváth Tibor* és *Papp István*) szándékai.

A fenti kérdésre azt gondolom, vakon is igennel válaszol mindenki, talán még azok is, akik már újabb generációkat képviselve, esetleg hiányolják a mai értelemben vett modernitást az öt kötetes alaplumból. Az időtállóság legnagyobb bizonyítéka azonban az, hogy a kézikönyv nem került az avult szakirodalom sorsára, mind a mai napig használják, mind a mai napig ebből oktat a hazai könyvtárosképzés.

A kézikönyv alapkonceptiója volt, hogy a szakma legfontosabb pilléreit követve, egységes szempontok szerint írt tanulmányokból épüljön fel. Az volt az elv, hogy törekedjünk szerzőként a maradandót, az állandót rögzíteni, és a gyorsan változó dolgokkal bánjunk csínján. Hiszen azt mindenki tudta, hogy egy valamire való szakma gyorsan és sokat változik, kézikönyv szinten követni ezeket a változásokat, legyenek azok jogszabályi, technikai, módszertani vagy szerkezetbeli változások, lehetetlen. Talán ezért is tűnt olyan nehéznek ez a vállalkozás. A kézikönyvnek azóta sem született újabb kiadása – magunk között szólva nem is értem, hogy miért. Jó lenne felújítani, felfrissíteni egy kicsit, de nem változtatni azokon az alapokon, amelyek húsz év óta időtállóknak bizonyulnak.

Viszonylag fiatal könyvtárosként elképzelhetetlenül nagy megtiszteltetés volt számomra, amikor a kézikönyv szerkesztői felkértek két fejezet megírására (*A felsőoktatási könyvtár; A szakkönyvtár*). Mai fejjel is úgy gondolom, a halhatatlansághoz vezető úton léptem előre néhányat ezzel, hiszen a kézikönyv fejezeteit rendre hivatkozzák, ezzel is mérhető, hogy a tartalom mennyire avul vagy nem. Egy-egy fejezet elkészítése nagy munka volt. Sok kutatás, a szakirodalom átolvasása, nehéz döntések, hogy beleférjen a megadott terjedelmi korlátokba, mégis benne legyen minden, amit a szerző igazán fontosnak tart. Akkoriban még kevesebbet foglalkoztam oktatással, így nem segítettek azok a tapasztalatok, amiket az ember oktatás közben szerez.

A szerkesztők szigorúak, de nagyon kedvesek és építőek voltak – emlékeim szerint. Sokat lehetett tanulni abból, mit tartottak jónak vagy rossznak. Amikor végül is elkészültek a tanulmányok – a szoros határidők nyomása alatt –, tényleg az a jó érzés tölthette el az embert, hogy nagy munkával létrehozott valamit, ami maradandó. Örökké hálás leszek a szerkesztőknek ezért a tanulási és alkotói folyamatért és az eredményért is.

A dolgok egyik oldala belülről, szerzőként nézni a művet. Aki átélte az alkotói folyamatot, az egész munkára más szemmel tekint, talán sokkal értékesebbnek tartja. A másik oldal az életre kelt munka sorsának megfigyelése. Egyetemi oktatóként, aki kötelező tankönyvként használva a kézikönyvet, erre jó lehetőségem van.

A kézikönyv maradandóságának egyik alapja a szemléletmódja. Például az a nagyon fontos alapvetés, hogy a könyvtári munka nem a gyakorlatból levezetett elmélet, hanem egy jól lefektetett elméleti alapozásra épülő gyakorlat, amely, ha változik, fejlődik is, az alap marad. Ilyen alap például az, hogy a könyvtáros szakma feladata nem dokumentumok (írott vagy akár elektronikus információhordozók) kezelése és szolgáltatása, hanem a tudással, az ismeretekkel való gazdálkodás. Bármennyire változik is körülöttünk a világ, technológiák, módszerek, platformok, mesterséges intelligenciák stb., az alap most is ugyanaz: gazdálkodni kell a rendelkezésünkre álló tudással. A könyvtáros szakma ennek a tudója, ezzel a szemlélettel kell, hogy az ismeretek és az ismereteket hordozó objektumok, illetve megjelenési formák kezelésének módszertanát kidolgozza. Azok a szakemberek, akik a kézikönyvnek ezeken az alapjain nőttek fel, lesznek képesek a folyton megújuló technikai változások közepette is tovább vinni ezt a szakmát.

Nagyon sokszor szembesülök mostanában azzal, hogy a korosztályom szemlélete elavult, nem elég korszerű, újfajta módon kell a szakmáról gondolkodni. Sokszor van olyan érzésem, hogy akik ezt mondják, nem ismerik igazán a kézikönyvet, vagy nem gondolkodtak el annak egyes tézisei felett. Ha ezt megtették volna, akkor értenék, hogy ez a szakma évszázadok óta ugyanazt a küldetést tölti be, és azért maradt fenn, mert a feladat változatlan, gazdálkodni kell az egyre nagyobb mennyiségű és összetettebb formájú ismeret-halmazzal. A mesterséges intelligencia is csak azzal a tudással tud valamit kezdeni, amit az emberi intelligencia a rendelkezésére bocsájt.

Érdemes talán számba venni, melyek azok a tételek a kézikönyvben, amelyekre akár egy teljesen új könyvtártudomány is felépíthető, de amelyek nélkül biztosan nem marad életben ez a szakma.

1. **A könyvtár az ismeretekkel, a tudással való gazdálkodás alapintézménye.** A tudás a könyvtárak számára leginkább szöveggént – de nem feltétlenül nyelvi szöveggént – jelenik meg. A gazdálkodás fogalmkörébe kell beleértenünk a számbavételt, a megőrzést – a kulturális örökség megőrzését, így a digitalizálást is –, a tudás reprezentációját, az információszolgáltatást és a könyvtár egyéb kulturális és szociális feladatait is. Napjaink gondolatrendszere szerint ide kell tartoznia a közösségépítésnek is, vagyis a tudásmegosztás társadalmi vonatkozásainak.
2. **A könyvtártudomány alapja a rendszer.** Rendszere van a tudásnak, jobban mondva a tudást létrehozó tudományoknak, a tudásgazdálkodással foglalkozó intézményeknek (könyvtári rendszer), és a munkafolyamatoknak, eljárásoknak is. De rendszere van a tartalmakat leíró fogalmaknak, sőt a bibliográfiai adatoknak is. A rendszertani látásmód és a rendszerezési elvek ismerete adja meg a könyvtárosnak a szakmája műveléséhez szükséges alaptudást. Csak akkor lesz valaki igazán hatékony és jó könyvtáros, ha átlátja az egészet, magát a rendszert, és ezen belül tudja használni, illetve fejleszteni az egyes elemeket. De csakis úgy érdemes és szabad innoválni, hogy a rendszer továbbra is működőképes maradjon.
3. **A könyvtári munka középpontjában nem a dokumentum, hanem az információ áll.** Ez a paradigma lehetővé teszi, hogy az információk folyton változó világában is megmaradjon a könyvtár létjogosultsága. Az információ elemekre bontása, megkülönböztetése, leírása és kereshetővé tétele egzakt szakmai módszertant igényel.

A kézikönyv sok tekintetben még húsz év után is újszerűnek és úttörőnek tekinthető. Bizonyos tételei, állításai nem tudtak meghonosodni a szakmai mindennapokban, vannak olyan tételei, amelyeket pedig következetesen figyelmen kívül hagy a szakma. Ez természetesen nem jó, hiszen, ha következetesen ragaszkodnánk egy elméleti keretrendszerhez, akkor talán más minőséget tudnánk felmutatni az intézmények, maga a könyvtári rendszer, és máshol tarthatnánk.

Egyik ilyen, sok vitát generáló kérdés például a feldolgozás témaköre. A kézikönyv bevezeti a *metron* és a *logon* fogalmát, annak érdekében, hogy az információ kvantálható legyen, azaz a mindenkori valós igényeknek megfelelően feldarabolható, leírható és reprezentálható. Sajnos ez az irányzat úgy tűnik, nem tudott gyökeret verni a szakmában. Nem használja senki, és

a szemlélete sem jelenik meg a feldolgozás mai gyakorlatában. A növekvő információmennyiség közepette ahelyett, hogy egzaktabb és biztonságosabb, a minőséget szolgáló módszereket alkalmaznánk a feltárásban, egyre egyszerűsödő, pragmatikus célokat szolgáló eljárások honosodnak meg. A kézikönyvben olvasható nagyon egyértelmű és markáns elvek nem kerültek be a gyakorlatba. Ezért oktatóként például nagyon nehéz helyzet megmagyarázni, hogy az elmélet, amit oktatunk és képviselünk, miért nem valósul meg a gyakorlatban. Én azok közé az oktatók közé tartozom, aki ennek ellenére következetesen képviselik a kézikönyv szemléletét, és mellette megpróbálom megmagyarázni, ha szükséges, kritikus szemlélettel a valóságot. De azt sajnos nagyon jól lehet látni, hogy a lefele húzó erő erősebb.

Amióta csak szervezett könyvtárosképzés folyik az országban, a feltárás és az információkeresés alapelveire mindig nagy hangsúlyt fektettek az oktatók. Ahogy azonban haladunk előre az időben, mintha egyre kevesebb hangsúly kerülne ezekre a témákra. Egyre csökkennek a feldolgozásról szóló kurzusok óraszámjai, egyre kevesebb a gyakorlat lehetősége. Az integrált könyvtári rendszerek megjelenése némiképp átformálta a könyvtárak feldolgozó munkáját. Szinte teljesen eltűntek a hierarchikus osztályozási rendszerek, mint az ETO, mert rendszerük és gondolkodásmódjuk nem tudott igazodni a számítógépes feldolgozáshoz. Ezzel talán nem is lenne olyan nagy probléma, amennyiben gondoskodott volna a szakma arról, hogy valamilyen más osztályozási rendszerrel oldja meg az információ rendszerezésének feladatát. Ma már egyre nehezebb egy könyvtár állományának tematikai áttekintése, az arányok meghatározása, pláne, ha ezt az online katalógus segítségével szeretnénk megtenni. Még a tudományos könyvtárak sem mindig tudnak ennek a feladatnak maradéktalanul eleget tenni. Pedig a kézikönyv világosan lefekteti az alapokat, oda lenne érdemes visszatérni.

A COVID-időszakban gyakorlatilag két félévet távolléti oktatásban kellett megoldani a felsőoktatásban. Zárva voltak a könyvtárak, a hallgatók sem gyakorlatra nem tudtak odamenni, sem a feladataik megoldásához nem tudták használni a könyvtárak infrastruktúráját. A gyűjteményszervezés oktatása során azt a feladatot adtam a hallgatóimnak, hogy végezzenek állományelemzést egy általuk választott könyvtárban, az online katalógus segítségével. Elméletileg a mai szakmai színvonal mellett ezt a feladatot könnyen meg kellene tudni oldani, hiszen a könyvtári katalógusok nagyon sok információt tartalmaznak, ami az állományelemzéshez szükséges. Mégsem lehet könnyen elvégezni egy ilyen feladatot, mert valami mindig hiányzik. Van, hogy nem kapunk információt a teljes

állomány nagyságáról, tehát nincs mihez viszonyítani. Dokumentumtípusok és nyelvek szerint még nagyjából lehet tájékozódni a legtöbb katalógusban, de tematikai megoszlás szerint már nagyon nehéz. Nem lehet például megtudni, hogy egy közkönyvtár állományában mennyi a szépirodalom és mennyi a szakirodalom. Vagy hogy mennyi az egyes tudományterületekhez tartozó művek száma. Ahol van még ETO, ott esetleg lehet ilyen típusú összevetéseket végezni, de az sem mindig megbízható. Pedig szakmánk hangsúlyos alapelve, hogy a feltárás egyik feladata az állomány reprezentálása, annak lehetővé tétele, hogy megállapítsuk, mi van az adott gyűjteményben és milyen arányban. Nem szabadna, hogy a technika miatt elveszítsünk fontos tudásokat, hiszen a technikának kell hozzánk igazodni, nem fordítva.

A kézikönyv feltárással foglalkozó második kötete nagyon hangsúlyosan tárgyalja a tartalmi feltárást, ezen belül is a tárgyszavazást. Mára már általánossá vált, hogy a könyvtárak tárgyszavaznak, de sajnos a tárgyszavazási gyakorlatban sem köszönnek vissza a kézikönyv alapelvei. Ha a könyvtárak mindegyike törekedne a megfelelő tárgyszavazásra, nem fordulhatna elő, hogy mind a mai napig az olvasók tömege – köztük tudományos kutatók is – a MATARKA adatbázisban keresnek egy-egy témához cikket. A kézikönyv megjelenése óta eltelt húsz év alatt, vajon miért nem tudott kiépülni Magyarországon egy olyan szakirodalmi adatbázis-rendszer, amelyben célzottan, a szükséges mélységben kereshető és megtalálható a legfontosabb tudományterületek szakirodalma? Ha még mindig megfelelő az olvasóknak, hogy a cím szavai szerint keressenek, akkor tényleg nem kellene a könyvtárak, és még kevésbé az ott dolgozó feldolgozók. Csak néhány dolog, amire a kézikönyv szellemiségének megfelelően szükség lenne: kontrollált tárgyszórendszerek létrehozása, vagy a meglévők következetes használata; az alkalmazott kontrollált szótárak elérhetővé tétele az online katalógust távolról használók számára; a tárgyszavak indextételként való alkalmazása annak érdekében, hogy a dokumentum valódi információtartalmát reprezentáljuk; következetesség, kontroll, minőségbiztosítás a feltárásban.

Természetesen az információkereséssel kapcsolatban is tartalmaz fontos irányelveket a kézikönyv. Ezek megvalósításához a keresőrendszerek fejlesztése szükséges, például az egyre gyarapodó digitális szövegmennyiséghez szükséges lenne egyre modernebb szabad szöveges keresési módokat biztosítani (pl. közelségi operátorok), és ha vannak ilyenek, ezeket használni is. Sajnos nagyon ritkán találkozom olyan kollégákkal, akik tudják használni a közelségi operátorokat, vagy például a CCL keresést.

Szintén fontos alapelve a kézikönyvnek a rendszerben való gondolkodás. A harmadik kötet teljes egészében a könyvtári rendszerrel foglalkozik, ideértve a könyvtárak, könyvtártípusok összehangolt működésével létrejövő rendszert és az egy könyvtáron belül a munkafolyamatok szervezése révén megvalósuló rendszert is. Ez szintén olyan alap, amelyre nyugodtan építkezhetünk, nincsenek benne elavult elemek. A könyvtárak történeti fejlődéséből előrevetül a jövő, a múltból tanulva könnyebb megújulni. A mai gondolkodásunkban a rendszer központi eleme a technika, az internet, a felhő. Erről természetesen nincs még szó a kézikönyvben, de felhő alapú technológiára építeni a közös katalogizálást vagy az összehangolt információszolgáltatást ugyanaz a feladat, csak a technológia más.

Ezen a területen is sokszor van az az érzése az embernek, hogy döntési pozícióban lévők nem biztos, hogy ismerik a kézikönyvben lefektetett alapelveket, különben könnyebben és egyszerűbben mennének például a digitalizálási projektek, az összehangolt gyűjteményszervezés vagy a közös katalogizálás. Jó példa a most alakuló Nemzeti Névtér, amely remélhetőleg a teljes közgyűjteményi rendszer munkáját megkönnyítő, a legmodernebb technológiát hasznosító vállalkozás.

Nem tisztem és feladatomban, és a jelen tanulmány keretei sem teszik lehetővé, hogy a kézikönyv hatását a jelenlegi könyvtárügyre teljes körűen feltárjam, nem is vállalkoznék ilyesmire. Ez a tanulmány egy többé-kevésbé személyes tisztelgés a *Könyvtárosok kézikönyve* szerzői és szerkesztői, de jelen esetben legfőképpen az ünnepeelt Papp István előtt. Az eszembe jutó gondolataimat írtam le azzal a céllal, hogy ismét felhívjam a figyelmet a kézikönyv értékeire és aktualitására, és jelezzem, hogy ma is ugyanolyan sokat tanulhatunk belőle – ha nem többet –, mint húsz évvel ezelőtt. A köszöntőt írva, ismét újra kezembe vettem a köteteket, és magam is rájöttem, hogy sokkal többet kell olvasgatnom, mert rendkívül gondolatébresztő. Ajánlom mindenkinek, hogy vegye kézbe minél többször, idézzon belőle, és terjessze a szemléletmódot. Papp István és Horváth Tibor egyedülálló szemléletmódját. Köszönjük nekik.